

RAZUMEVANJE DRUŽBENIH SPREMENB TER DRUŽBENEGA IN ZGODOVINSKEGA RAZVOJA V »PREDZGODOVINI« SOCIOLOGIJE

Avgust LEŠNIK

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2
e-mail: avgust.lesnik@ff.uni-lj.si

IZVLEČEK

V članku izhajamo iz podmene, da lahko govorimo o nastanku sociologije kot samostojne znanstvene discipline (v prvi tretjini 19. stoletja) zgolj formalno, to je s stališča klasifikacije znanosti, pred tem o »predzgodovini« sociologije. Potrebo po novi »znanosti o družbi« so njeni ustanovitelji utemeljevali (tudi spričo epohalnih družbenih sprememb ob koncu 18. in v začetku 19. stoletja) z argumentom, da filozofija (zgodovine) in družboslovne vede, v prvi vrsti zgodovinarji, resda ponujajo parcialne poglede na družbeni red in njegov razvoj, hkrati pa ne dajejo splošnega, globalnega vpogleda v zakone delovanja in razvoja človeške družbe kot celote. V prispevku se osredotočamo na obravnavo miselnih tokov, ki so bili takrat v filozofiji in družboslovju najbolj razširjeni, priznani in veljavni; le-ti so zagotovo odločilno vplivali na teoretično in metodološko vsebino sociologije ob njenem nastanku ter posledično (s svojim izročilom) tvorijo »predzgodovino« sociologije.

Ključne besede: zgodovinarji, filozofija zgodovine, predzgodovina sociologije, družbene spremembe, zgodovinski razvoj, zgodovina družbene misli, zgodovina politične misli

COMPRESIONE DEI CAMBIAMENTI SOCIALI, NONCHÉ DELLO SVILUPPO SOCIALE E STORICO NELLA "PREISTORIA" DELLA SOCIOLOGIA

SINTESI

Il contributo parte dalla premessa che si possa parlare della nascita della sociologia come disciplina scientifica indipendente (nel primo terzo dell'Ottocento) solo formalmente, ossia, in termini di classificazione delle scienze, e prima di allora di una "preistoria" della sociologia. I fondatori di questa nuova "scienza della società" giustificavano (anche di fronte ai cambiamenti sociali epocali avvenuti alla fine del Settecento e agli inizi dell'Ottocento) l'esigenza di essa con l'argomento che la filosofia (della storia) e le scienze sociali, la storiografia in particolare, fornivano solo una vista parziale dell'ordine sociale e del suo sviluppo, non riuscendo a offrire una visione generale, globale delle leggi del funzionamento ed evoluzione della società umana nel suo insieme. Il contributo s'incanta sullo studio delle correnti di pensiero più ampiamente riconosciute e valide nella filosofia e nelle scienze sociali del tempo; queste hanno sicuramente avuto un impatto decisivo sui contenuti teorici e metodologici della sociologia al momento della sua nascita e, di conseguenza (attraverso la loro tradizione), formano la "preistoria" della sociologia.

Parole chiave: storiografia, filosofia della storia, preistoria della sociologia, cambiamenti sociali, sviluppo storico, storia del pensiero sociale, storia del pensiero politico

UVOD

Sociologija se je resda pojavila kot samostojna znanstvena disciplina 'šele' v prvi tretjini 19. stoletja, vendar razmišljanjem o družbi – njeni organizaciji, odnosih in spremembah v njej ter še posebej o njenem razvoju – lahko sledimo daleč v preteklost, predvsem v tiste kulture in civilizacije starega veka, pri katerih se je ohranilo vsaj nekaj pisnih virov (Barnes, 1966). Posledično govorimo o nastanku sociologije in njeni umestitvi v panteon znanosti zgolj formalno, to je s stališča klasifikacije znanosti,¹ pred tem o »predzgodovini« sociologije, kajti sociološke probleme in sociološki način zastavljanja vprašanj srečujemo na vsej razvojni poti znanstvene misli, vse od grške antike naprej.² Teoretična in metodološka vprašanja 'kasnejše' sociologije so se oblikovala in zorela predvsem v okviru (socialne) filozofije ter v posameznih družbenih vedah, zlasti v ekonomiji, državoslovju, pravoslovju, zgodovini.

Potrebo po novi »znanosti o družbi« so njeni ustanovitelji³ utemeljevali z argumentom, da filozofija (zgodovine) in družboslovne vede, v prvi vrsti zgodovinopisje, resda ponujajo parcialne poglede na družbeni red in njegov razvoj, hkrati pa ne dajejo splošnega, globalnega vpogleda v zakone delovanja in razvoja človeške družbe kot celote. Prednostna naloga sociologije kot nove znanosti naj bi bilo potemtakem odkrivanje zakonov/zakovitosti družbenega in zgodovinskega razvoja; še več, s svojimi znanstvenimi ugotovitvami naj bi poleg razlage razvoja družbe v preteklosti in sedanjosti omogočala tudi napovedovanje prihodnjega družbenega razvoja; v tem pogledu naj bi bila še posebno koristna/uporabna veda, saj naj bi opravljala vlogo »vodnice« za reorganizacijo družbe v prihodnosti.⁴

Misel o družbenih spremembah, o družbenem/zgodovinskem⁵ razvoju, o njegovih zakonih/zakovitostih, pa tudi smereh tega razvoja seveda ni bila nova; prisotna je bila tako v *antičnem* kot v *srednjeveškem* in *novoveškem* zgodovinopisju, pa tudi v vseh razvojnih

obdobjih filozofije in še posebej v *filozofiji zgodovine*. Praviloma je vsako obdobje glede teh vprašanj ponujalo različne, pa tudi nasprotujoče si poglede, odgovore in razumevanja. Tej problematiki bomo tudi namenili osrednjo pozornost v pričujočem prispevku.

ANTIKA IN SREDNJI VEK

Splošna ugotovitev je, da v antičnem obdobju še niso poznali zgodovinskega pojmovanja v današnjem pomenu besede; le-to zahteva, da vidimo v posameznih zgodovinskih pojavih samó stopnjo in del večjega procesa; ta proces ima lahko različne oblike, vendar predstavlja zmeraj organski razvojni potek z začetkom, odločilnimi vrhovi in koncem. Stari Grki v zgodovinskem življenju večinoma niso videli razvojnega dogajanja; v zgodovini še niso poskušali odkrivati smisla in cilja, pa tudi ne družbenega napredka in napredovanja, nasprotno: vsaka sprememba je Grkom pomenila propadanje in nazadovanje, zato so menili, da je treba vso pozornost posvetiti ohranitvi tradicije (nasploh so imela razmišljanja o družbi tedaj bolj konservativno in tradicionalno usmeritev). Na socialna in politična dogajanja so gledali s stališča narave, ki jim je bila večna in nespremenljiva v svojem osnovnem poteku. Prav tako je bila pri Grkih prisotna statičnost filozofskih razmišljanj o (idealni) državi⁶ pogojena s statičnim življenjem, zasnovanem na poljedelstvu in na ponavljajoči se rutini. Sicer so menili, da se pojavljajo v naravi spremembe, toda te potekajo v sklenjenih krogih, tako da se vračajo v svoje izhodišče, npr. tok letnih časov; zato se v naravi vse ponavlja. Skladno s tem so pojmovali tudi družbeno zgodovino in človeka; le-ta je bil predvsem del narave in njenih procesov: tako kot nastane iz narave, se vanjo tudi vrne.

Herodot (490–425 pr. n. št.) in Tukidid (~455–399 pr. n. št.) sta bila med prvimi, ki sta se spraševala in razmišljala o vzrokih in gibalnih družbenega dogajanja. Herodot je ozadje in vzroke spopadov med Heleni in »barbari« (»tujci«, negrško govoreči ljudje) sprva iskal

1 Znanost, kot jo poznamo in pojmuje danes, se je porodila v obdobju renesanse. Najprej se je osamosvajalo področje naravoslovja, medtem ko se je drugo veliko znanstveno področje, družboslovje, še naprej razvijalo v okviru filozofije. Družbene znanosti/vede so zelo raznovrstne in so postale samostojne znanstvene discipline mnogo kasneje (npr. sociologija v 19. stoletju). Nadaljnji razvoj je pripeljal do različnih delitev družbenih znanosti: na teoretske, posploševalne (npr. sociologija) in singularizajoče (npr. zgodovina); na generalne, obče in specialne, posebne; na indikativne in normative; na fundamentalne, temeljne in aplikativne itn. Posledično so te delitve postopoma vodile do današnjih razvejanj na naravoslovne (eksaktne, tehniške, medicinske, agrarne), družboslovne in humanistične znanosti ter znanosti o umetnosti. V naši razpravi bomo sledili prvotni delitvi znanosti na dve veliki veji, na naravoslovje in družboslovje, tako kot so jo pojmovali in razumeli v obdobju o katerem je govora.

2 Prve analize družbenih pojavov in procesov so naredili grški filozofi iz obdobja po Sokratu (470–399 pr. n. št.).

3 Auguste Comte, Saint-Simonov tajnik, je leta 1838 – v 4. zvezku svojega dela *Tečaj pozitivne filozofije (Cours de philosophie positive, I–VI, Paris 1830–1842)* – prvi poimenoval *sociologijo* (v prvih treh zvezkih uporablja termin »socialna fizika«) za »znanost o družbi«, medtem ko za utemeljitelja sodobne sociologije velja Claude-Henri Saint-Simon. V svojem delu *Le Socialisme* je Émile Durkheim zapisal: »[Saint-Simon] ni samo naredil načrt za novo znanost [sociologijo], marveč ga je poskušal tudi uresničiti« (nav. po: Gurvitch, 1966, 43). Kot raziskovalni in študijski predmet se je sociologija začela uveljavljati na univerzah v devetdesetih letih 19. stoletja, najprej v ZDA in Franciji; največji razmah je dosegla po 2. svetovni vojni, ko se je tudi razvejila v posebne sociologije.

4 Comte je mislil na prispevek sociologije k stabiliziranju družbe kot celote (po socialnopolitičnih revolucijah), pa tudi k napredku, pojmovanem kot izpopolnjevanje trdnosti in reda (Comte, 1989); potemtakem naj bi bila sociologija nekakšen instrument varovanja družbenega miru in ohranjanja temeljev družbene ureditve/rede.

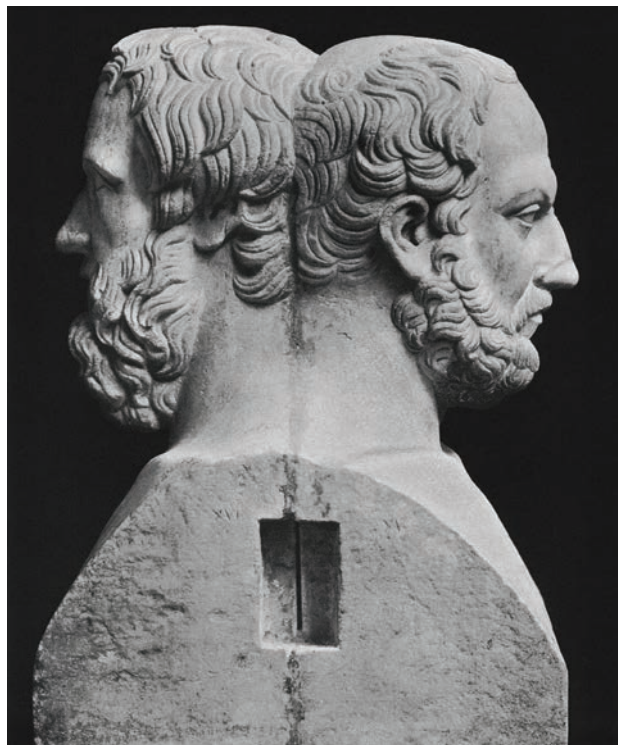
5 »Vsako družbeno dogajanje je hkrati zgodovinsko dogajanje in narobe« (Goldmann, 1958, 7).

6 Ne samo za Platona (*Država*, 1995; *Zakoni*, 1982), tudi za Aristotela je bila stabilnost najboljše merilo popolne države (*Politika*, 1998).

v volji bogov,⁷ v mitološkem ozadju,⁸ kasneje pa jih je našel v antagonizmu (akcija – reakcija) med nepodjarmljenimi in podjarmljenimi ljudstvi. Njegove *Zgodbe (Historiai)* v 9. knjigah (Herodot, 2003)⁹ so prvo klasično zgodovinsko delo ter primer pripovedujočega, deskriptivnega zgodovinopisja, ki mu je prineslo naslov »oče zgodovine« (Cicero). Tukidid pa si je s svojim delom in pristopom, ki je v metodološkem pogledu – v primerjavi s Herodotovo prevladujočo (subjektivno) pripovedno komponento – pomenil pravo revolucijo za razvoj zgodovinopisja,¹⁰ prislužil naziv »oče politične zgodovine«. V delu *Peloponeška vojna*¹¹ (Thucydides/Tukidides, 1958), ki velja za prvo zgodovinsko monografijo, je postavil temelj pragmatičnemu, poučnemu zgodovinopisju, ki bo prevladovalo vse do 18. stoletja. Zgodovino je pojmoval izključno v človeškem okviru in ni nikdar iskal pojasnila v nadnaravnih pojavih, saj je bil prepričan, da je mogoče iz značaja in dejanj glavnih akterjev izluščiti vzroke dogodkov; v tem kontekstu se je posvečal psihološki analizi njihovih značajev.¹²

Približno tri stoletja kasneje je Polibij,¹³ najpomembnejši zgodovinopisec helenističnega obdobja, v svoji univerzalni zgodovini – pod vplivom stoičnega nauka o usodi¹⁴ – sistematično iskal vzroke za razvoj in propad ljudstev (»nič verjetnega ali neverjetnega se ne more zgoditi brez vzroka«)¹⁵ ter razlagal zgodovinsko dogajanje z bojem posameznikov in/ali celih ljudstev zoper moč usode.¹⁶ Pri Polibiju je vojna orodje, s katerim Tihe spreminja svetovno ureditev (Momigliano, 1988, 52); to prepričanje v moč usode postane odslej stalnica v antičnem zgodovinopisju.

Medtem ko v antiki še ni mogoče govoriti o filozofiji zgodovine v pravem pomenu besede, najdemo zanjo

Slika 1: Herodot in Tukidid (Museo Archeologico Nazionale di Napoli). File:Herodot und Thukydides.jpg. From Wikimedia Commons.

prve zamatke v srednjem veku. T. i. *mistično-teološki pogled* na zgodovinski razvoj, po katerem se izraža v zgodovini skrivnostna božja volja, je dobil svojo siste-

7 *Deus ex machina* (bog iz stroja) – v antičnih gledaliških delih so bogovi razpletali nerazrešljive, brezupne situacije; za prikazovanje tega so uporabljali določene naprave (stroje). Nasploh so vzroke za spremembe, kolikor so o njih razmišljali oziroma jih opazovali, iskali v nadnaravnih silah.

8 Sicer je že predsokratski filozof Ksenofan (~565–473 pr. n. št.) zavrnil mitološki pogled na svet, ko je ugotavljal, da v mitologiji nastopajo preveč ljudem podobni bogovi, kar po njegovem mnenju nikakor ni v skladu s samim pojmom boga: »[...] kajti, da si bog, pomeni, da si najmočnejši. Ko bi bili med mnogimi bogovi eni močnejši, drugi šibkejši, bi ne bili več bogovi [...]« (Sovrè, 1988, 68). Nesporno je, da so (bili) miti sestavni del zgodovinopisja, ki nenazadnje vsebujejo tudi določene nepogrešljive informacije o preteklosti (Vernant, 1986; Mali, 2003).

9 To delo so kmalu po objavi sprejeli kot novo obliko književnosti. Pred Herodotom so obstajali letopisi in epi, ki so ohranjali znanje o preteklosti. Herodot je bil prvi, ki ni samo zapisoval preteklost ampak jo je obravnaval kot filozofski problem, oziroma kot raziskovalni projekt, ki prinaša znanje človeškega obnašanja.

10 V ospredje svojega pisanja je postavil novo vodilo – resnico, pisati o tem, »kar se je dejansko zgodilo«, poročati o tem, »kar je bilo resnično povedano«, s čim večjo mero objektivnosti in kolikor mogoče natančno.

11 Tukidid zaključuje, da je do Peloponeške vojne prišlo zaradi ambicij Aten, da postanejo 'svetovno' cesarstvo.

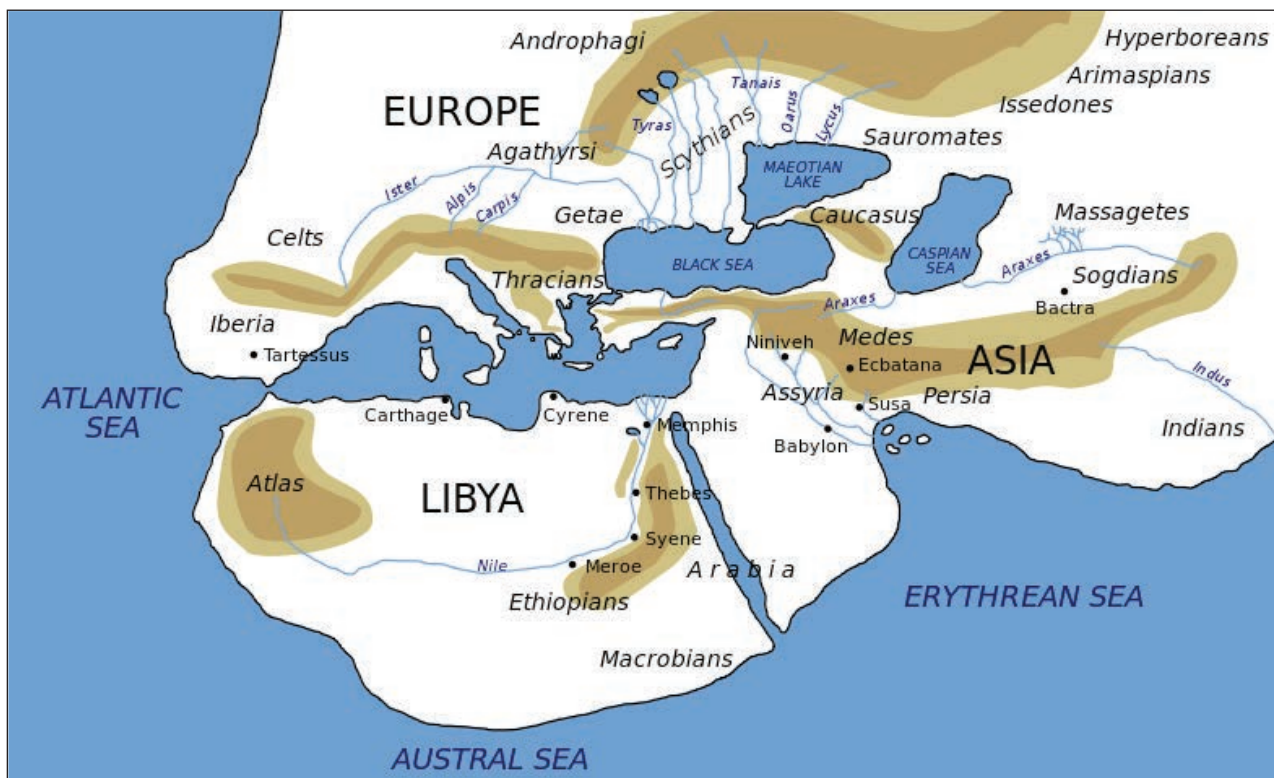
12 V pragmatični koncepciji se je še više povzpela grški zgodovinar Plutarh/Plutarchus (~46–125) v svojem velikem delu *Vzporedni življenjepisi (Bioi parálleloi)*. Njegovi življenjepisi, čeprav premalo kritični, so nedvomno dragocen vir za antiko. Plutarh noče biti 'zgodovinar', temveč moralist. Ne zanimajo ga toliko sintetični pregledi zgodovinskih dogajanj Grčije in Rima (verjel je v združljivost Rima kot vladarja in Grčije kot učiteljice), temveč predvsem etično in psihološko pomembne osebe. V slov. prevodu: *Življenje velikih Rimljanov* (2000); *Življenje velikih Grkov* (2003); *Aleksander Veliki* (1973); *Vzporedni življenjepisi*, I–III (2004, 2008, 2014) idr.

13 Polibij (200–118 pr. n. št.), velja ob Herodotu in Tukididu za enega najpomembnejših (staro)grških zgodovinopiscev nasploh; leta 167 je bil poslan kot politični interniranec v Rim. Tu je napisal *Občo zgodovino* o razširitvi rimske oblasti po Sredozemlju v 40 knjigah (Polibios, 1964): v celoti je ohranjenih le prvih pet, od drugih le odlomki in citati.

14 »Usoda (Tihe/Týche/, Fortuna) zapoveduje ljudem in ne ljudje usodi« (Polibij).

15 »Zgodovina bi postala samo zabava, pa nobena znanost, če se iz nje vzamejo vprašanja, zaradi katerega vzroka in na kakšen način ter čemu je bilo kakšno dejanje izvršeno« (Polibij).

16 »Tihe je usmerila skoraj vse dogodke ekumene proti eni točki (Polibij misli na uveljavljanje rimske oblasti v Sredozemlju) in jih pustila razvijati se neizogibno proti enemu in istemu cilju«.

Slika 2: Podoba Zemlje v Herodotovih Zgodbah (World Map of Herodotus). File:Herodotus world map-en.svg. From Wikimedia Commons.

matično obliko po uveljavljenju krščanstva, potem ko je le-to v človeškem mišljenju s svojimi verskimi nauki povežalo ves človeški razvoj, od začetka do konca sveta, v celoto.¹⁷ Potek zgodovine naj bi potemtakem določil bog; njen smisel in cilj sta torej zunaj same zgodovine. Na tej osnovi je krščanski nauk razlagal zgodovino sicer teološko, vendar že z zametki zgodovinsko razvojnega pojmovanja. Krščansko obliko mistično-teološkega pogleda na zgodovino je utemeljil Avrelij Avguštin¹⁸ v delu *O božji državi* (*De civitate Dei*, napisano 413–426); le-ta velja za prvi prikaz zgodovinskega razvoja družbe oziroma univerzalne svetovne zgodovine: »Od boga ne izvira le vsa oblast, marveč tudi ves zgodovinski razvoj«. Po njegovem mnenju je zgodovina smiselno dogajanje, ki vodi k vnaprej določenemu cilju; vsi dogodki imajo svoj višji pomen; sila, ki usmerja zgodovino, je božja previdnost; o vsem odloča božja volja; bog kaznuje mogočne narode s tem, da povzroči njihov propad itn. (Luthar et al., 2006, 400–406). Avguštinova razlaga zgodovinskega razvoja je veljala skozi ves srednji vek.

Preobrat je nastal šele z renesanso: »Iz rokopisov, rešenih ob padcu Bizanca, iz antičnih kipov, izkopanih v razvalinah Rima, je pred očmi strmečega Zapada vstal nov svet – svet grške antike; pred njegovimi svetlimi liki so izginile pošastne prikazni srednjega veka; v Italiji se je umetnost, ki je bila videti kot odsev klasične antike, povzpela do neslutnih višin, ki pozneje niso bile nikdar več dosežene. V Italiji, Franciji, Nemčiji je nastala nova, prva moderna literatura; Anglija in Španija sta doživeli kmalu nato klasično dobo svoje literature. Podrte so bile pregraje starega "orbis terrarum" (zemeljskega kroga), pravzaprav je bila Zemlja šele tedaj odkrita, položene so bile osnove za kasnejšo svetovno trgovino in za prehod rokodelstva v manufakturno, ki je bila izhodišče za moderno veleindustrijo. Strta je bila duhovna diktatura Cerkev; germanski narodi so jo povečini kar zavrgli in sprejeli protestantizem, pri romanskih narodih pa se je vedno bolj in bolj širilo vedro svobodomiselstvo – prevzeto od Arabcev in hranjeno od novo odkrite grške filozofije –, ki je pripravljalo nastop materializma 18. stoletja. Bil je to največji progresivni prevrat, ki ga je

17 Krščanstvo je svoj nauk o svetovnem dogajanju naslonilo na izročilo židovske mitologije, zapisano v bibliji; zgodovina naj bi se začela z božjim stvarjenjem sveta, končala pa s poslednjo sodbo.

18 Avguštin iz Hipona (354–430), teoretik zgodnjega krščanstva, je poskušal razložiti vso dotedanjo zgodovino z »idejo razvoja« in ga zaradi tega lahko štejemo za začetnika kasnejše filozofije zgodovine.

Slika 3: Naslovna stran Tukididove Peloponeške vojne v 8. knjigah (London, 1629). File:Houghton STC 24058 (B) - Thucydides.jpg. From Wikimedia Commons.

dotlej doživelo človeštvo, čas, ki je potreboval velikane in jih tudi rodil, velikane misli, strasti in značaja, mnogostranosti in učenosti« (Engels, 1975, 79–80).

PRVE ANTITEZE SHOLASTIČNI SLIKI ZGODOVINE

V obdobju renesanse in humanizma¹⁹ (Garin, 1993; Horkheimer, Adorno, 2002; Burke, 2004) so sicer postopoma začeli opuščati religiozne/sholastične predstave o zgodovinskem razvoju (postopna sekularizacija zgodovine),²⁰ vendar so prve filozofske razlage zgodovine v modernem pomenu besede začele nastajati šele po letu 1700, tj. z *racionalistično* presojo zgodovinskega razvoja.²¹

Vzpodbuda za veliki miselni prevrat, ki se je zgodil v zgodovinopisju 18. stoletja, ni prišla iz takratnih mistično-teoloških spoznanj o družbi in njenem razvoju, marveč iz napredka naravoslovja, katerega astronomska in fizikalna odkritja – od Nikolaja Kopernika (1473–1543) do Isaaca Newtona (1642–1727) – pomenijo najpomembnejši duhovni prevrat 17. stoletja (Koyré, 1988). Čim bolj je ugotavljanje fizikalnih zakonov odstranjevalo pojasnjevanje pojavov z božjim poseganjem v vsakdanje življenje in dovoljevalo mehanistično razlago po splošnih zakonih materialnega sveta, tem bolj se je postavljalo vprašanje podobnega prevrata tudi v preučevanju človeške družbe v preteklosti in sedanjosti. Zato pa je bilo treba postaviti preučevanje človeške preteklosti na mnogo širšo osnovo: tj. pomenilo zajeti poleg politične in vojaške zgodovine še mnoge druge oblike človekovega življenja in udejstvovanja.²²

Avtor prvega poskusa takega razširjanja in ugotovitve zakonitosti razvoja v človeški družbi je bil Giambattista Vico (1668–1744),²³ katerega delo *Načela nove znanosti (Principi di una scienza nuova, 1725)* velja za začetek splošne teorije o družbi; v njem je predstavil

koncept zgodovinskega razvoja in dogajanja s stališča *ciklične teorije* (Vico, 1997). Poznali so jo že najstarejši grški filozofi (naravo so razlagali z idejo o vračanju: svet se po milijonih let vrne v prvotno stanje in svetovni potek teče spet po isti ciklični poti), pa tudi Polibij: »Tako prehajajo državne ureditve iz ene oblike v drugo in tak je naravni red, ki se mu prilagajajo oblike države, zamenjujejo ena drugo in se vračajo k svojemu začetku. Kdor je te stvari dobro razumel, se bo mogoče zmotil v časovnih napovedih, ko govori o bodočnosti države. Ne bo pa pogršil pri ocenjevanju vsakokratnega stanja njene rasti, propada ali sprememb, ki jo čakajo [...]. Kdor lahko poveže začetek omenjenega razvoja z njegovim koncem, utegne že sedaj povedati, kaj se bo zgodilo v bodočnosti« (Polibios, 1964, 354, 374).

To ciklično teorijo je Vico prenesel z naravnega na zgodovinsko področje; na njej je zgradil svoje pojmovanje »naravnih« zakonov, ki uravnajo človeški razvoj. Po njegovem mnenju je zgodovina vsakega ljudstva celota zase, vendar pa razvoj vseh ljudstev poteka skozi enaka obdobja (doba bogov, doba junakov, človeška doba). Sosledje teh obdobij pomeni hkrati napredovanje iz barbarstva v kulturo in civilizacijo; tej sledita razpad in dekadence. Ta proces se v zgodovini pri različnih ljudstvih in v različnih okoljih stalno ponavlja, vendar na zmeraj višji ravni; ima torej ciklično obliko in izključuje možnost neprestanega linearnega napredovanja. Pomen Vicovega dela je vsaj dvojen: prvič, da je sistematično izrazil idejo o zgodovinskem razvoju družbe (bil je predhodnik *historizma*, preučevanja in razumevanja stvari in pojavov s stališča zgodovinskega razvoja in dogajanja), idejo, ki je postala odslej osrednja vsebina teoretične družbene misli; in drugič, da je vpeljal tisto metodološko novost (*idiografski pristop*),²⁴ ki bo v naslednjih stoletjih prispevala k uveljavitvi razlikovanja med *naravo*

19 Humanizem je znanstveno, duhovno gibanje, ki se je ob koncu fevdalizma postavilo po robu sholastiki in cerkvenemu monopolu ter je hotelo na podlagi antičnega duha, ki ga je črpalo iz spisov grških in rimskih klasikov, oblikovati 'novega' človeka. Humanisti so dajali prednost razmišljanjem o resničnem človeku (*studia humana*) pred razmišljanji o problemih onostranstva (*studia divina*).

20 *Sekularizacija zgodovine* je v humanističnem pojmovanju odprla stvarnejši pristop k obravnavanju zgodovinskih dejstev, hkrati pa je tlakovala metodološko pot v sistematično zgodovinsko kritiko virov ter v sistematičen pretres vrednosti le-teh – vprašanje ponarejenih dokumentov/falzifikatov, na katere se je opirala takratna papeška oblast, npr. *Konstantinova darovnica* (Valla, 2009); le-to so razvili v 17. stoletju *eruditi* in *antikvarji* (Bloch, 1996, 92–99).

21 Prvi resnični korak v razvoju zgodovine kot znanosti je prispeval 'nizozemski' filozof Baruch de Spinoza (1632–1677) v delu *Teološko-politična razprava* (Spinoza, 2003), ki ni le filozofsko, marveč tudi historično kritično delo (zlasti do biblije). Spinozova pojmovanje boga je že popolnoma neantropomorfnost, saj mu je odvzel skoraj vse človeške lastnosti, tako da je ostal samo še abstrakcija, v kateri je zajeta resničnost z vsemi svojimi stvarnimi, pa tudi samo možnimi pojavi in oblikami. Za življenja je Spinoza veljal za enega najnevarnejših mislecev, češ da zanikuje krščanski nauk; pa tudi sicer se je zdel najbližji ateizmu in materializmu (vplival je na razvoj francoskega materializma 18. stoletja).

22 Z vidika *pragmatičnega* zgodovinopisja, ki je prevladovalo v zgodovinopisju vse do 18. stol. (*racionalizma*), je na preteklost mogoče gledati kot na zbirko »primerov« za poznejše čase le tedaj, če se temeljni elementi življenja (gospodarstvo, družbena ureditev itd.) ne menjujejo ali vsaj v bistvu ne spreminjajo. In v resnici je vladalo vsesplošno prepričanje, da so to v življenju stalnice, ki pri zgodovinarju niti ne zaslužijo pozornosti prav zaradi tega, ker se ne spreminjajo. Prav tu je bila teoretična podlaga omejevanja zanimanja zgodovinarjev le na vojaške in politične dogodke – na to, kar je v svetu spremenljivega. To napačno prepričanje o stalnosti vseh splošnih družbenih elementov je vzrok druge lastnosti pri pragmatični razlagi zgodovine: vse, kar se je zgodilo v teku človeškega razvoja, se je zgodilo po razumskem, zavestnem, načrtnem delu vodilnih ljudi (Grafenauer, 1960, 43–44).

23 G. Vico je bil kot filozof tudi strokovnjak za kulturno zgodovino in pravo (nanj so vplivala dela H. Grotiusa); velja za predhodnika kulturne antropologije in etnologije (Vico, 1994; Bednarik, 1997).

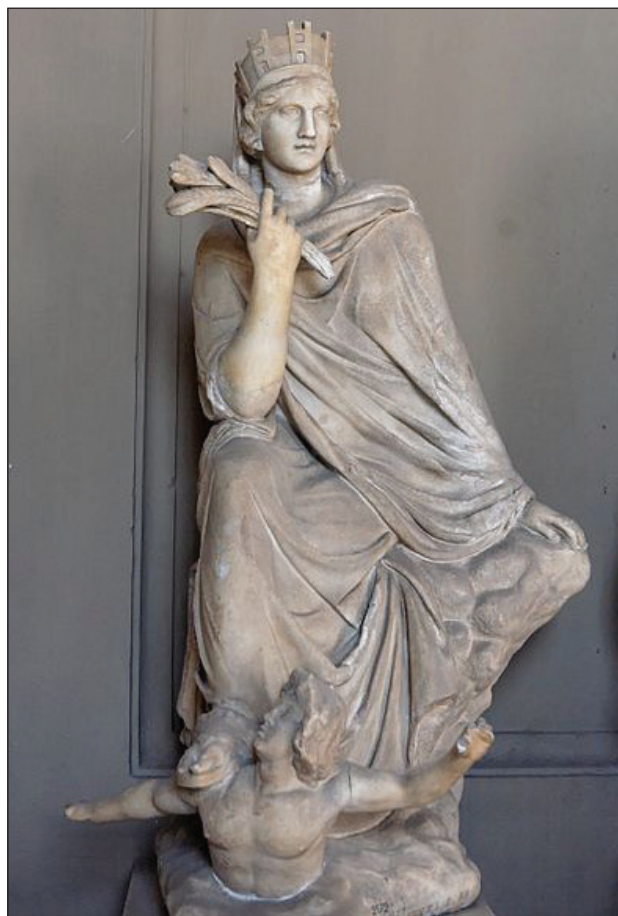
24 Z *idiografskim pristopom* (s spoznavanjem posebnega v občem) je Vico raziskovalno pozornost v družboslovju usmeril tudi na preučevanje individualnih, posebnih in enkratnih dogajanj v okviru posameznih zgodovinskih dob. Tako sta novoveško znanost zaznamovala – v *me-*

kot spontanim, samoraslim svetom in *družbo* kot zgodovinskim, kulturnim, po ljudeh proizvedenim, simbolnim svetom. S tem je Vico (tako kot kasneje Hegel) opozarjal na to, da narave nismo ustvarili mi, zgodovina pa je nenehno nastajajoči proizvod naših lastnih, zavestnih in vendar nezavednih, načrtovanih in vendar spontanih delovanj.²⁵ Ena izmed najpomembnejših posledic uveljavitve takšnega razlikovanja je metodološka: med (*naravoslovnimi*) znanostmi in raziskovanjem čisto človeškega (*humanitas*); odtlej se uveljavlja načelna razlika dveh metodoloških orientacij: *idiografska* in *nomotetična*.

S svojim prehodom od teologije k filozofiji zgodovine je Vico sprožil odločilni proces sekularizacije zgodovino-pisja. Po dobrem tisočletju je prav on prvi sistematično zagovarjal stališče, da je človek gospodar vere in ne njen služabnik; svoje stališče pa je črpal iz prepričanja, da je človek s preoblikovanjem osnovnih institucij (vera, poroka in pogreb) sposoben preoblikovati svoje družbeno okolje (Luthar et al., 2006, 447). S svojimi deli in stališči je Vico trasiral pot moderni filozofiji zgodovine.

KONSTITUIRANJE FILOZOFIJE ZGODOVINE

Za nadaljnji razvoj zgodovino-pisja ni bila toliko pomembna Vicova ciklična teorija o človeškem razvoju (značilen izraz humanistične koncepcije zgodovine), marveč veliko bolj razširjenje nalog zgodovino-pisja in poskus ugotovitve lastne zakonitosti zgodovinskega razvoja. Pri tem Vicove ideje niso imele neposrednega učinka na takratno zgodovino-pisje,²⁶ temveč na razsvetljenstvo 18. stoletja, ki se je tesneje povežalo s stvarnim družbenim življenjem (Hadživuković, 2005a), in še posebej na vplivna filozofa, Charlesa Montesquieuja (1689–1755) ter Voltaira (Françoise-Marie Arouet, 1694–1778); prvi se je ukvarjal zlasti z raziskovanjem vpliva zemljepisnih okoliščin na zgodovino (Vranicki, 2001, 179–183; Hadživuković, 2005b), medtem ko je drugi zahteval, da naj bo težišče zgodovino-pisja na preučevanju zgodovine civilizacije in kulture. Voltairova dela (*Stoletje Ludvika XIV.*, 1751; *Razprava o splošni zgodovini, običajih in razumu narodov*, 1756 idr.) predstavljajo že prva zgodovinska dela, ki so se poleg političnega razvoja ukvarjala še z drugimi vprašanji, kot so običaji, zakonodaja, trgovina, finance, poljedelstvo, prebivalstvo, geografske, klimatske, kulturne idr. zna-

Slika 4: Kip Tihe iz Antiohije (*The Tyche of Antioch*) v Vatikanskem muzeju. File:Tyche Antioch Vatican Inv2672.jpg. From Wikimedia Commons.

čilnosti ljudstev.²⁷ Voltaire jih praviloma obravnava in prikazuje izolirano, brez notranje povezave, vendar z namenom, da pokaže na postopni razvoj človeštva, ki mu velja za temeljni zakon zgodovinskega razvoja. S takimi prijemi se je resda odločno uprl mistično-teološki razlagi zgodovinskega razvoja (z ne/posrednim poseganjem enega ali več nadnaravnih dejavnikov vanj), hkrati pa jo je – kot razsvetljenec in deist²⁸ – iskal izključno v

todološkem pogledu – dva filozofa: Vico z *idiografskim* in René Descartes/Renatus Cartesius (1596–1650) z *nomotetičnim* pristopom (Descartes, 2007), s pomočjo katerega odkrivamo (prek dedukcije) univerzalne, splošne/obče zakonitosti v naravnem dogajanju (naravoslovje).

25 G. Vico velja za dediča tistih mislecev, ki so že v antiki in v dobi renesanse razlikovali med »spoznavanjem narave in spoznavanjem tega, kar smo sami ustvarili« (politične institucije, pravo, kot tudi umetniška dela idr.).

26 Podobno kot v času njegovega življenja so ga vse do zadnjih desetletij 20. stoletja veliko bolje kot zgodovinarji znali ceniti filozofi (priznavali so ga za predhodnika moderne filozofije zgodovine), teologi in pravniki, konec 19. stoletja pa tudi sociologi (Luthar, 1993). S svojo ciklično teorijo je Vico vplival mdr. na Nietzschejevo »večno vračanje enakega«, tj. volja do moči (Nietzsche, 2004) in na Spenglerjev sistem organskih ciklov (Spengler, 2009).

27 Voltairju so se v 19. stoletju poklonili z vzdevkom »oče modernega zgodovino-pisja«.

28 Razsvetljenci so bili večinoma pripadniki deizma (deus/bog), kot so imenovali poseben religiozen nazor, ki je bil v skladu z razsvetljensko vero v človeški razum. Deizem je bil torej posebna oblika razumske ali naravne religije, utemeljena na mehanističnem pojmovanju resničnosti. Zgodovino so razlagali kot projekt/proces, ki ima jasno razvidno smer oziroma zaželeni cilj (triada: Razum – Narava – Človek).

Slika 5: Hrbtina stran (lesorez) Avguštinovega dela *De civitate dei* (Basel, 1515). File:Augustinus De civitate dei Basel 1515 Titel-Rückseite (Isny).jpg. From Wikimedia Commons.

ideološki sferi, v svetu idej (Vranicki, 2001, 184–190). Voltairovo prepričanje, da bo v zgodovini navsezadnje zmagal človeški razum, kar je bilo v skladu z glavnimi idejami razsvetljenstva, je imelo nadaljevanje v nemški klasični filozofiji. Le-ta je bila še posebej pomembna za razvoj nemškega zgodovinopisja v 19. stoletju, s prehodom na *eruditsko-genetično* smer z dvema glavnima variantama: *idealističnim historizmom* in *pozitivizmom*.

Vse do konca 18. stoletja je bil nauk o družbi/zgodovini in njenem gibanju tudi sestavni del filozofije,²⁹ še posebej *filozofije zgodovine* 18. in začetka 19. stoletja.³⁰ Slednja je kot posebna filozofska panoga razpravljala o tem, kaj je pravzaprav človeška zgodovina, kaj je smisel zgodovinskih dogajanj, če tak smisel sploh obstaja, in če ne, kaj je tedaj bistvo zgodovine. Zato se je spraševala o tem, kam zgodovinski razvoj pelje, kaj je njegov cilj in katere sile ga gibljejo. Zlasti jo je zanimalo, ali se v zgodovinskem dogajanju uveljavlja napredek (*progres*)³¹ ali ne (*regres*)³². Poleg tega se je ukvarjala z vprašanjem, katera plast resničnosti je v gibanju zgodovine prvotna in odločilna – materialna (prirodna, gospodarska, socialna, politična) ali duhovna (ideološko-kulturna).³³

Čeprav se Immanuel Kant (1724–1804) ni obširneje ukvarjal s filozofijo zgodovine, je položil temelj za novo zgodovinsko paradigmo.³⁴ Z njim je uresničil razsvetljensko težnjo dokazati možnost človeškega napredka in izpopolnjevanja, hkrati pa je Rousseaujevo teorijo o propadu človeka v civilizaciji (Vranicki, 2001, 190–201) nadomestil z bolj optimističnim nazorom zgodovinskega razvoja. Kant si je človeško zgodovino zamislil kot načrt, po katerem se v zgodovinskih dogajanjih uveljavlja napredek in izpopolnitev človeštva kot vrste, ki iz živalskega pristanja polagoma, s pomočjo razuma, napreduje h kulturi. V zgodovini se uresničuje skriti

29 Vsi veliki filozofi 17. in 18. stoletja – Descartes, Hobbes, Locke, Spinoza, Leibniz, francoski materialisti (Lamettrie, Diderot, Holbach, Helvétius), pripadniki nemške klasične filozofije (Wolf, Fichte, Kant, Schelling, Hegel) idr. – so posredovali v okviru svojih filozofskih sistemov tudi teoretične poglede na družbo in njeno gibanje skozi čas, s katerimi so ne/posredno vplivali tudi na tok zgodovinopisja. Zaradi te usmeritve je prišlo tudi do formiranja filozofije zgodovine kot posebne filozofske panoge; ime »filozofija zgodovine« je prvi uporabil Voltaire, leta 1754 (Vranicki, 2001, 20).

30 *Filozofija zgodovine* lahko po pravici štejemo – če jo motrimo z njene problemske strani – za neposredno predhodnico poznejše splošne teorije o družbi, tj. »obče sociologije«.

31 Francoski matematik, politik, filozof, enciklopedist Antoine-Nicolas de Condorcet (1743–1794) je v delu *Zgodovinski oris razvoja človeškega uma* (1794) izrazil optimistično prepričanje v progresivni razvoj človeštva; poglavito gibal družbenega napredka je videl v razvoju znanosti, kjer se neprestano porajajo nove ideje. V nasprotju z Vicoovo ciklično teorijo, je racionalist Condorcet zagovarjal teorijo o linearnem, neprestanem *progresu* človeštva v »zlati vek«, skladno s takratno samozavestjo zmagovitega meščanstva na ekonomskem in političnem področju (Vranicki, 2001, 224–244).

32 Rousseaujev nauk o človeškem razvoju se loči od (Condorcetovega) nauka o neprestanem napredovanju v tem, da ga postavlja pravzaprav na glavo: zgodovina mu je postopno propadanje človeka. Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) iz svoje teorije ni izvedel sklepa, da se mora človek vrniti nazaj k naravi in zavreči vso civilizacijo, odpraviti zasebno lastnino in uveljaviti prvotno naravno stanje. Kaj takega je po njegovem mnenju nemogoče, zato pa se je treba kolikor mogoče približati naravnemu idealnemu stanju. Izhod je videl v postavitvi demokratične družbe in države na osnovi *družbene pogodbe* (Rousseau, 2001).

33 O vseh teh področjih zgodovinskega razvoja danes razpravljajo tudi posamezne empirične znanosti, predvsem obča zgodovina s svojimi posebnimi vejami in sociologija. Vendar se obe ustavljata pri raziskavi konkretnih zgodovinskih obdobij, družbenih struktur, ki so jih oblikovale, in posebnih, za vsako dobo drugačnih zakonov in sil, ki so jih gibale. Filozofiji zgodovine ostane predvsem razmišljanje o najsplošnejših značilnostih in zakonih zgodovinskega razvoja, veljavnih za vsa obdobja; brez njih tudi ni mogoče razmeti konkretnih pojavov zgodovinskega dogajanja, ki jih raziskujejo empirične znanosti. Vrh je filozofija zgodovine dosegla v 19. stoletju, s Heglom (*dialektični idealizem*) in Marxom (*dialektični materializem*).

34 Kant ločuje dva tipa zgodovine: *empirično* in *racionalno* zgodovino; prva mu pomeni zgolj deskripcijo dejstev in dogodkov, medtem ko je naloga druge urediti kaotično preteklost v vrsto miselnih vzorcev, kar seveda ni preprosto (Kant, 2006).

načrt narave, ki želi s človekom doseči idealno stanje. To stanje se bo, po Kantovem prepričanju, do kraja uresničilo z nastankom idealne države, tj. družbe, v kateri se bodo lahko do kraja razvile vse prirojene človeške sposobnosti; cilj zgodovine sta torej razum in svoboda. Kantove ideje zgodovinskega razvoja, ki jih je razložil zlasti v delu *Ideja k obči zgodovini s kozmopolitskega gledišča* (1784), so že za njegovega življenja imele velik učinek, tako da govorimo o Kantovi kopernikanski revoluciji,³⁵ ki je temeljito spremenila pogled na zgodovino. S trditvijo, da naše spoznavne zmožnosti določajo predmete in ne obratno, je namreč odprl pot do spoznanja, da ljudje nis(m)o igralci vnaprej določenih vlog, temveč ustvarjalci svojega sveta.

Izhajajoč iz Kantovega pojmovanja zgodovine in idej francoskega racionalizma je poskušal Johann Gottfried Herder (1744–1803), nemški književnik in filozof (zgodovine), logično sistemizirati ves razvoj človeštva in tudi predhodno zgodovino narave, tj. sončnega sistema, Zemlje, rastlinskega in živalskega sveta; zgodovino človeštva je videl kot nadaljevanje zgodovine narave, medtem ko je pojem kulture pri njem že vključeval tudi vse oblike gospodarske dejavnosti. Zgodovina mu pomeni napredek človeštva po razumnem načrtu. Svet potemtakem ni nekaj statičnega, ampak je dinamičen, neprestano se gibajoč organizem; zakon tega gibanja je napredovanje od nižjega k višjemu. V tem napredovanju imajo svojo posebno vlogo vsa ljudstva, narodi in kulture;³⁶ v vsaki se uresniči posebna stran človeškega uma in ustvarjanja, vse skupaj pa sestavljajo zakladnico človeškega duha. Cilj zgodovinskega razvoja je prava človečnost (*humaniteta*). Herderjevo pojmovanje zgodovine je bilo za nadaljnji razvoj zgodovinopisja še posebej pomembno v tistem delu, v katerem je zastopal stališče, da je človeštvo pisana skupina posameznih narodov, pri katerih ni mogoče urejati šeg, prava in umetnosti po načelih večnega razuma, marveč se mora vse to pri vsakem posebej razvijati »genetično« in »organsko«, v skladu z njegovim »značajem«; s tega stališča se mora tudi spoznavati in ocenjevati njegova preteklost (Herder, 1995). Tu se sicer že skriva absolutiziranje narodnega značaja, ki ga je v prvi polovici 19. stoletja tako kultiviralo *romantično zgodovinopisje* (Luthar et al., 2006, 477–497), toda za razvoj zgodovinopisja je mnogo pomembnejše, da pomenijo te Herderjeve ideje, ki sta jih prevzela in dalje razvijala Johann Wolfgang Goethe (1749–1832) in

Slika 6: Naslovna stran Vicovega dela *Principi di Scienza Nuova* (Napoli, 1744). File: *Vico La scienza nuova.gif*. From Wikimedia Commons.

Wilhelm von Humboldt (1767–1835), prelom z *racionalističnim* presojanjem zgodovinskega razvoja in zahtevo po njegovem razumevanju. S tem je bil šele izpolnjen pogoj za resnični prelom med *pragmatičnim zgodovinopisjem*³⁷ in za *genetično zgodovinopisje*³⁸ bistvenim historičnim načinom mišljenja – *historizmom*.³⁹

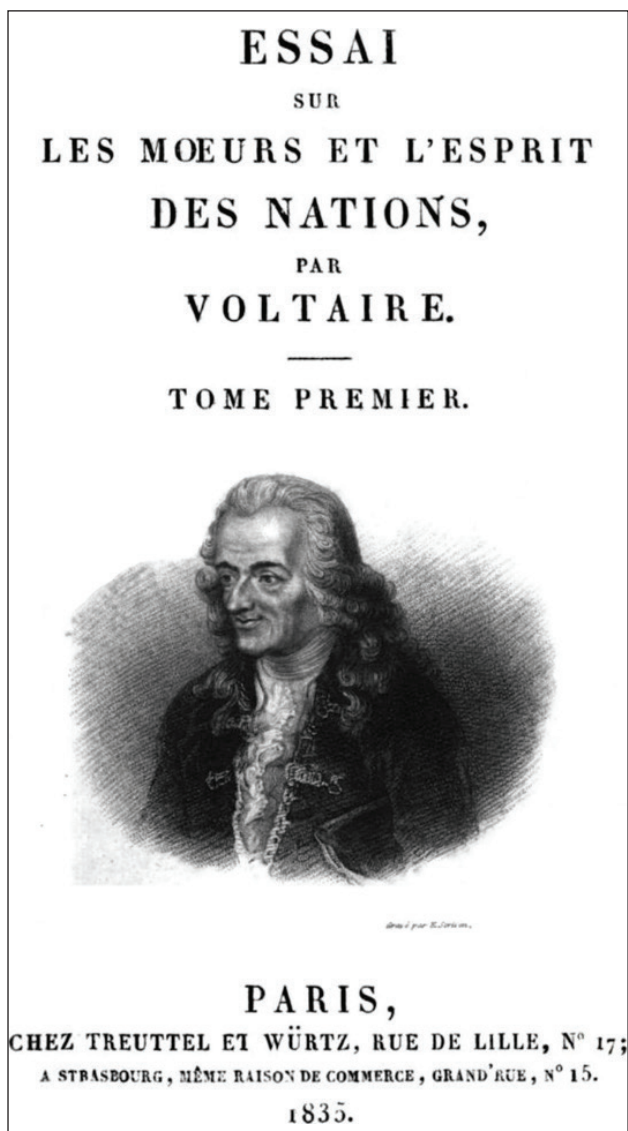
35 Metafora za ključna odkritja človeštva, in ne zgolj za Kopernikovo odkritje heliocentričnega sistema.

36 Herder je za kulturo zapisal: »Nič ni bolj nedoločnega kot ta beseda, in nič bolj zavajajočega kot njena uporaba, ki bi veljala za vse narode in vsa obdobja«. Romantično videnje, za katero je bistven prav Herderjev prispevek, se je pod vplivom srečevanja z drugimi kulturami zoperstavilo etnocentričnemu evropskemu enačenju kulture s civilizacijo. Herder je tako predlagal uporabo množinskega samostalnika kulture, ki bi označeval spremenljive tvorbe različnih narodov in dob, pa tudi družbenih in ekonomskih skupin znotraj naroda (Vidmar Horvat, 2004, 3).

37 Pragmatično in deskriptivno zgodovinopisje tvori – z vidika metodološkega pristopa – prvo, predznanstveno stopnjo v razvoju zgodovinske vede.

38 Genetično (razvojno) zgodovinopisje označuje drugo stopnjo v razvoju zgodovinske vede; nastalo je s spojitvijo historične kritike in historizma.

39 *Historizem* je spoznanje, da je treba raziskovati in ocenjevati vse pojave človekovega življenja, dela in mišljenja le v okviru določenega časa in prostora, torej v smislu zgodovinskega relativizma (zgodovinskega mišljenja), ne pa z uporabo ideoloških absolutnih meril, vzvi-

Slika 7: Naslovna stran Voltairovega dela *Essais sur les mœurs et l'esprit des nations*, 1756 (Paris, Chez Treuttel et Würtz, 1835).... File:VoltaireEssayMorals.jpg. From Wikimedia Commons.

Takšen napor za univerzalno koncepcijo zgodovine v idealistični obliki je še na višjem teoretskem nivoju ohranjen v Heglovem filozofskem sistemu. Heglova filozofija zgodovine izhaja iz načel absolutnega idealizma. Po Heglu zgodovina človeštva odseva razvoj absolutne ideje, predvsem njene tretje faze, tj. duha, ki se pojavi z nastankom človeka.⁴⁰ V svetovni zgodovini se torej realizira svetovni duh. Zgodovino sveta je razumel kot razvojni proces oziroma kot napredek zavesti o svobodi. Vendar ne k svobodi ljudi kot posameznikov, ampak k svobodi absolutne ideje, ki se realizira v človekovem življenju. Zgodovina po Heglu torej ni niz naključnih dogodkov, ampak je smotrni proces. V zgodovini vlada um, zgodovinska dogajanja so potemtakem nekaj razumnega (Hegel, 1999).

NOVE ZGODOVINSKE RAZREDNE ANTITEZE

Splošna ugotovitev doslej povedanega je naslednja: skupno vsem tem antičnim, srednjeveškim in novoveškimi misleci je, da so družbeni/zgodovinski razvoj razlagali z učinkovanjem religioznih, socialnih, političnih in kulturnih idej, kar pomeni, da so ga obravnavali z metafizično idealističnih pozicij; v zgodovini niso videli procesa, ki bi potekal iz notranje nujnosti, stopnjujoč se po zakonih, skritih v sami zgodovini.

Medtem ko je bilo nemško zgodovinopisje meščanske dobe teoretsko-filozofsko usmerjeno pretežno na literarno in politično zgodovino, je francosko in angleško zgodovinopisje že naredilo korak naprej, saj se je usmerilo k zgodovini industrije in trgovine (ekonomski zgodovini) ter se odmaknilo od izključno prevladujočih okvirov politične zgodovine. Sam potek francoske revolucije konec 18. stoletja je opozoril zgodovinarje tudi na vlogo ljudskih množic v zgodovinskem procesu. Marx in Engels v *Nemški ideologiji* (1971) dajeta oceno, da so angleški in francoski zgodovinarji naredili prve poskuse, da bi dali zgodovinopisju materialistično osnovo, saj so prvi napisali zgodovino meščanske družbe, trgovine in industrije; pri njih so že znane teorije *razrednega boja* (le-ta je poglavitna vsebina zgodovine in gibalno vsega družbenopolitičnega dogajanja),⁴¹ klasifikacija zgodovinskih obdobj, ideja napredka, ideje o zakonitosti zgodovinskega dogajanja idr. Vse naštetje je

šenih nad zgodovinskim dogajanjem. To je bila pot do sedanjega pojmovanja, da je zgodovina veda o spremembah človeka v prostoru in času v najširšem smislu besede, tj. z vsem okvirom njegovega življenja.

40 Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831), oče moderne dialektike, je razložil gibanje kot napredovanje nižjega k višjemu. Celotna resničnost, ki zajema vse oblike in stopnje v razvoju sveta, od najbolj materialnih do čisto subjektivnih, se po Heglovem mnenju giblje skozi troje stopenj, ki so obenem samó stopnje v razvoju ideje. Prva stopnja, iz katere resničnost tudi izvira, je čista ideja ali pojem sam po sebi; na tej stopnji je absolutna ideja še čisto abstraktna, zunaj časa in prostora, brez odnosa s čimerkoli razen sama s sabo. Druga stopnja v razvoju resničnosti je narava, zunanji svet ali materialna resničnost. Nastala je tako, da se je absolutna ideja spremenila v svoje nasprotje in se sama sebi 'odtujila'. Iz abstraktnosti je prešla v konkretnost; iz čiste ideje zunaj časa in prostora je nastala narava v času in prostoru. Tretja stopnja nastane takrat, ko se iz narave razvije svet človekove duševnosti, družbe in kulture. V tem svetu se razvije nova, višja enota prvotne ideje in narave. Ta enota je hkrati idejna in materialna resničnost, obenem pa več kot samó oboje: ideja in narava, čas in prostor pa tudi spoznanje, ki sega čez okvire časa in prostora. Hegel je to enoto imenoval "duh" (subjektivni, objektivni, absolutni duh); ta mu je sinteza in hkrati negacija negacije. Človek, družba in kultura so torej najvišja stopnja v gibanju resničnosti (Hegel, 1967).

41 Npr. François Guizot (1787–1874), francoski državnik in zgodovinar, je v svoji *Zgodovini evropske civilizacije* (1828) že prišel do popolšitve, da se je Evropa rodila iz boja družbenih razredov.

odločilno pripomoglo k nastanku *sociološkega zgodovinospisja*, katerega glavna preokupacija je bila razrešitev vprašanja kavzalnosti (vzročnosti) zgodovinskega/družbenega razvoja. Šele z njim je dobilo večje zanimanje zgodovinarjev za ekonomski, družbeni in kulturni napredek, ki so ga vzpodbudili zlasti dogodki francoske revolucije, tudi svojo teoretično utemeljitev.⁴²

Karl Marx (1818–1883) in Friedrich Engels (1820–1895) sta svojo (kasneje poimenovano *marksistično*) filozofijo zgodovine, tj. materialistično pojmovanje človeka, družbe in zgodovine (*historični materializem*), zasnovala na tezi, da temelj zgodovinskega razvoja ni niti teološko pojmovana božja previdnost niti Heglova absolutna ideja, prav tako pa tudi ne religiozne, socialne ali moralne ideje, ki jih izpovedujejo ljudje v določenem zgodovinskem obdobju. Ta temelj je lahko le samo stvarno življenje ljudi, kot ga tvorijo materialni procesi njihovega obstoja. To je treba dojeti kot temelj celotne zgodovine, pišeta v *Nemški ideologiji*, nato pa razložiti iz tega državno in pravno ureditev ter različne teoretične produkte in oblike zavesti, kot so religija, filozofija, morala itn., zasledovati proces njihovega nastajanja na različnih stopnjah ter na koncu prikazati vse to v njihovi celotni povezanosti (*totaliteti*), in v medsebojnem učinkovanju njegovih različnih stvari: »V družbeni produkciji svojega življenja stopajo ljudje v določene, nujne, od njihove volje neodvisne odnose – produkcijske odnose, ki ustrezajo določeni razvojni stopnji njihovih materialnih produktivnih sil. Celota teh produkcijskih odnosov sestavlja ekonomsko strukturo družbe, realno osnovo, ki se na njej dviga pravna in politična vrhnja stavba in ki ji ustrezajo določene oblike družbene zavesti. Način produkcije materialnega življenja določa socialni, politični in duhovni proces življenja nasploh. Ne določa zavest ljudi njihove biti,⁴³ temveč narobe, njihova družbena bit določa njihovo zavest« (Marx, 1968, 105). Seveda pa brez dosežene teoretske in empirične ravni tedanjega zgodovinospisja (tj. induktivnega, empiričnega raziskovanja družbenih pojavov) tudi univerzalna materialistična koncepcija zgodovine, kot sta jo postavila Marx in Engels, ne bi bila mogoča.

TEORETIČNI TOKOVI V DRUŽBENI IN POLITIČNI MISLI 17. IN 18. STOLETJA

Pomen vseh teh idej o družbeni spremembah ter družbenem/zgodovinskem razvoju, o njegovih zakonitostih in o smereh tega razvoja je nedvomno tudi ta, da so pripravljale osamosvojitve sociologije v samostojno znanstveno vedo. Vendar ideje družbenega razvoja niso obstajale le v okviru *filozofije (zgodovine)* in *zgodovinospisja*, pač pa so se razvijale tudi v okviru dru-

Slika 8: Immanuel Kant je razlikoval dva tipa zgodovine: empirično in racionalno. File:Kant foto.jpg. From Wikimedia Commons.

gih, posebnih družbenih ved, ki so s svojimi doktrinami (ekonomskimi, političnimi, pravnimi, antropološkimi, etnološkimi idr.) odigrale pomembno vlogo pri razvoju družboslovnih teorij (Barnes, Becker, 1961; Goričar, 1969), še posebej teoretskih in metodoloških modelov. Poglejmo nekaj ključnih:

- **ekonomska znanost** (Norčič, 2000) je s francosko fiziokratno ekonomsko šolo (F. Quesnay⁴⁴, J. Turgot idr.) med drugim učila, da obvladujejo družbeno, politično

42 Prav gotovo je na mestu trditev, da je francoska revolucija razdala svojo praktično energijo z ekonomsko in politično emancipacijo meščanstva, svojo teoretično energijo pa z ustanovitvijo *sociologije*.

43 Za dialektični materializem (marksistično filozofijo) je *bit* materija.

44 François Quesnay (1694–1774) je s svojim ekonomskim sistemom postal utemeljitelj fiziokratizma in začetnik moderne politične ekonomije. V najpomembnejšem delu *Ekonomski pregled* (1758) je objavil prvi poskus analize reprodukcije celotnega družbenega kapitala oz.

Slika 9: Georg Wilhelm Friedrich Hegel, oče moderne dialektike. File:GeorgWilhelmFriedrichHegel.jpg. From Wikimedia Commons.

in gospodarsko dogajanje prav takšni zakoni, kakršne so ugotovili I. Newton (1642–1727) in njegovi nasledniki v fizičnem svetu (mehanični monizem). Jacques Turgot (1727–1781) je v svojih predavanjih na pariški

Sorboni že razvijal pomembno misel o kontinuiranosti zgodovinskega razvoja, o tem, da je ta razvoj usmerjen progresivno, to je k zmeraj boljšim in popolnejšim družbenim stanjem, kakor tudi o tem, da so različne stopnje zgodovinskega razvoja med seboj vzročno povezane; v tem kontekstu se je zavzemal tudi za ustanovitev eksaktne znanosti o družbi. Za razliko od mehničnega monizma fiziokratov, ki so družbene zakonitosti preprosto enačili s fizikalnimi (mehanskimi) zakonitostmi, so predstavniki *angleške klasične politične ekonomije* (Adam Smith,⁴⁵ David Ricardo⁴⁶) šteli za poglavitno gibalno družbenega dogajanja t. i. »človekovo (ekonomsko) naravo«. K pripadnikom klasične angleške politične ekonomije prištevamo tudi Thomasa Malthusa, avtorja (pesimistične) populacijske teorije,⁴⁷ ki jo je razložil v delu *Esej o načelih rasti prebivalstva* (1798);

- v **političnih doktrinah** (Alatri, 1980; Maier, Rausch & Denzer, 1998) so razprave o »omejevanju oblasti« pomembno vplivale tudi na nastanek *politične sociologije*, kot vede o politični moči v družbi (Duverger, 2001). Že v obdobju poznega srednjega veka je Marsilij Padovanski (~1275–1342) razvil za tisti čas smelo in pomembno misel o *suverenosti ljudstva*. Družbeno polje je koncipiral kot avtonomno *civilno sfero*, utemeljeno na enakopravnosti državljanov. V sklepnem delu svojega dela *Defensor pacis* (»Zaščitnik miru«, 1324) je zapisal: »Edini človeški zakonodajalec naj bo skupnost državljanov ali pa njih boljši del«. Država je po Marsiliju potemtakem skupnost svobodnih državljanov, kar ne bi bila, če bi izdajal zakone le en sam človek ali pa samo nekateri (Škamperle, 1996; Jurca, 2004). Sredi 15. stoletja je angleški pravnik in teoretik John Fortescue (1394–1476) v svojem delu *De laudibus legum Angliae* (O pohvalah zakonov Anglije, napisano 1470 in prvič tiskano 1714)⁴⁸ poudaril prednost porotnega sodstva, pravnega stanu in *omejene monarhije* v Angliji. Z definicijo, da »kralj dobi mandat za svojo oblast od ljudstva«, je Fortescue opredelil razliko med *absolutno* in *ustavno* monarhijo. Tako se je postopoma vse bolj uveljavljala misel, da naj vlada državi *objektivno pravo* (ustava in zakoni), in ne neka samovoljna oseba. Podobno misel je izrekel nekoliko kasneje Thomas Smith (1513–1577) v delu *De Republica Anglorum* (napisano med 1562 in

krožnega gibanja le-tega v celoti; gre za model zaključenega gospodarskega krogotoka (blago – storitve – denar), posnet po človeškem krvnem obtoku (s tem je v ekonomijo vnesel metodo naravoslovnih ved). Odklanjal je pragmatičnost merkantilistov in kakršno koli državno poseganje v gospodarstvo. Njegovo geslo »laissez faire, laissez passer« je bila ena od glavnih premis pri nastanku ekonomskega liberalizma (Rosanvallon, 1998).

45 A. Smith (1723–1790) je svoje ekonomske poglede razvil v delu *Raziskovanje narave in vzrokov bogastva narodov*, 1776 (Smith, 2010). V preučevanju vprašanja o delitvi dela je nakazal dve vrsti te delitve, družbeno in manufakturno (notranjo delitev dela); slednjo je štel za pomembno gibalno naraščanja človekove produktivnosti.

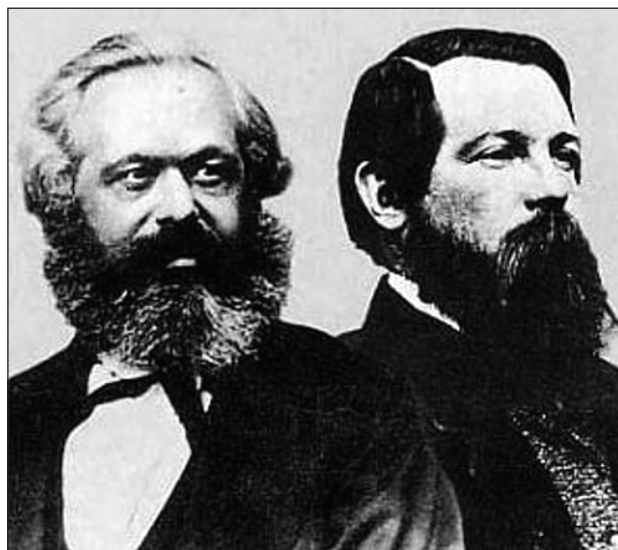
46 D. Ricardo (1772–1823) je v delu *Načela politične ekonomije in obdavčenja* do kraja razvil delovno teorijo vrednosti; delo je hkrati prvo ekonomsko besedilo, v katerem je bila uporabljena metoda abstrakcije in posploševanja, zato velja za največji dosežek klasične ekonomske misli (Ricardo, 1962).

47 T. Malthus (1776–1834) je izhajal iz naslednje trditve: medtem ko število prebivalstva narašča po geometrijski stopnji, je mogoče povečevati proizvodnjo hrane kvečjemu po aritmetični stopnji; posledica tega nesorazmerja bo zmeraj večje pomanjkanje hrane (vzrok za revščino in propad družbe). V tem kontekstu je videl v vojnah, epidemijah in lakoti pozitivne ovire za prekomerno naraščanje prebivalstva.

48 To je bila prva zgodovina konstitucionalnega (ustavnega) prava.

1565, prvič tiskano 1583), kjer pravi, da »predstavlja parlament vsakega Angleža, bodisi da je v njem navzoč sam ali le po zastopniku, in je privolitev parlamenta privolitev vsakogar«. Približno v istem času je iznesel pomembne poglede na *ljudsko suverenost* nizozemski pravnik nemškega rodu Johannes Althusius⁴⁹ v svojem delu *Politica methodice digesta (Sistematično razložena politika, 1603)*. Po njegovem prepričanju temelji suverenost na dveh osnovnih elementih: *pogodbi*⁵⁰ in *oblasti*. Drugi element izvira iz prvega: ljudstvo je s pogodbo preneslo po svojih posebnih pooblaščenih, *eforih* (svet, zbor), suverenost na državnega poglavarja, in prav zato tudi nadzoruje poglavarja države pri izvrševanju oblasti po svojih pooblaščenih. S tem ko se je Althusius postavil na stališče ljudske suverenosti in da je državo izvajal iz volje podložnikov, državljanov, je dobila tudi ideja o individualnih pravicah in svoboščinah človeka novo vsebino. Pravice človeka so s tem prenehale biti zgolj subjektivni privatnopravni zahtevki zoper državo in so postale *politične pravice*: pravicam človeka so se tako pridružile še *pravice državljana* (Hunt, 2015). Meščanstvo se ne bori več le za nekaj bolj ali manj široko področje individualnega uveljavljanja znotraj fevdalne države, temveč hoče samo postati nosilec državne oblasti, samo hoče postati država. Drugi veliki Nizozemec humanist in pravnik Hugo Grotius (1583–1645) pa je v svojem delu *De iure belli ac pacis (O pravo v vojni in miru, 1625)* razvil racionalistično teorijo o *naravnem pravu*⁵¹ ter s tem izvedel, na področju prava, ločitev med onostranstvom in tostranstvom. Grotius poudarja, da je človek sposoben sam, brez božje pomoči, spoznavati to, kar je dobro in prav, pa tudi, da je zaradi svobodne volje sposoben uresničiti to, kar je spoznal za dobro in prav. Vsi ti misleci so s svojimi smelimi idejami posredno vplivali na vsebino ustavnih dokumentov, ki so nastajali od 17. stoletja dalje (Lešnik, 2000), hkrati pa utirali pot novoveški filozofiji (racionalizmu, empirizmu in razsvetljenstvu).

Tudi v *političnih doktrinah* 18. stoletja se pojavljajo nekateri elementi splošne teorije o družbi. Na tem mestu velja spomniti na Charlesa Montesquieuja in njegovo teorijo o delitvi oblasti (*O duhu zakonov, 1748*).⁵² Ko je preučeval vzroke, zaradi katerih nastajajo različne oblike vladavine in politične ureditve, je Montesquieu prišel do zaključka o tesni odvisnosti teh oblik od naravnih okoliščin, pa tudi, da je značaj ljudstev odvisen od klimatskih razmer, v katerih ljudje živijo (zato ga prištevajo tudi med začetnike geografske šole v sociologiji). Pomembne misli k razvoju sociološke teorije

Slika 10: Karl Marx in Friedrich Engels, utemeljitelja materialistične koncepcije zgodovine. File:Marx and Engels.jpg. From Wikimedia Commons.

je prispeval škotski teoretik politične misli Adam Ferguson (1723–1816) v delu *Esej o zgodovini civilne družbe* (1767); v njem je že nakazal periodizacijo zgodovinskega razvoja družbe (divjaštvo, barbarstvo in civilizacija), tedaj natanko tako, kakor je pozneje porazdelil poglobitve etape družbenega razvoja ameriški etnolog, antropolog in sociolog Lewis Morgan (1818–1881). Ferguson je tudi eden prvih družboslovcev, ki so teoretično zastavili problem družbene delitve dela. S spoznanjem, da so posamezna področja družbenega življenja med seboj povezana in pogojena, je postavil temelje t. i. *teoriji družbenega dogajanja*. Družbo je Ferguson smatral za organski pojav, obravnaval jo je zgodovinsko, v določenem smislu pa tudi psihološko; v metodološkem pogledu pa je že opozarjal na pomen empirične analize družbenih pojavov. V svoji družboslovni teoriji je Ferguson poudarjal dinamične elemente družbe, zlasti idejo o tekmovanju in konfliktu. Zaradi tega ga šteje Ludwig Gumplowicz (1838–1909), najdoslednejši predstavnik *konfliktne teorije* v sociologiji, za prvega velikega glasnika ideje o boju med posameznimi družbenimi skupinami kot poglobitvem gibal družbenega razvoja.

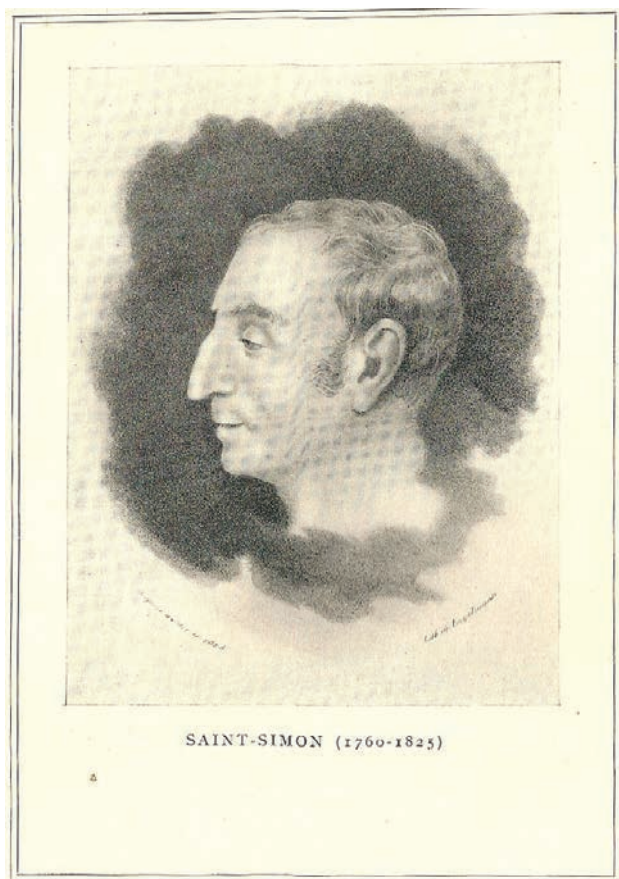
Politično misel v obdobju *romantike* so zaznamovali filozofi Schelling, Herder in Fichte ter še posebej politič-

49 J. Althusius (1557–1638) velja, po svojih naukih o državi in družbi, za enega predhodnikov ideje o *modernej demokraciji*.

50 Misel o *družbeni pogodbi* kot pogodbi o združenju, ki jo sklepa ljudstvo med seboj in s katero prenaša oblast na vladarja, je razvil najprej Althusius, dosledno in do kraja pa jo je utemeljil Rousseau (2001).

51 V zahodnoevropskem fevdalizmu je imela ideja o naravnem pravu, tako kot vsa ideologija tega razdobja sploh, povsem teološki pomen. Naravno pravo so izvajali od boga, ki da usmerja vsa razumna bitja k njihovemu končnemu cilju.

52 Montesquieu je prepričljivo utemeljeval nevarnost zlorabe oblasti za državljansko svobodo ter terjal omejeno in deljeno oblast. V tem smislu je vzpostavil logično zvezo med državljansko svobodo in načelom zakonitega izvrševanja oblasti. Mnogi sociološki avtorji ga štejejo za začetnika *politične sociologije*.

Slika 11: Saint-Simon, Claude Henri de Rouvroy, francoski teoretik družbe. File:Saint-Simon-A01.jpg. From Wikimedia Commons.

na misleca Edmund Burke (1729–1797), utemeljitelj *liberalnega konservatizma*, in Thomas Paine/Payne (1737–1809). Burke se je v svoji kritiki zoperstavil racionalistični politični misli svojih sodobnikov ter utemeljeval, da do ustanovitve vladavin ni prišlo iz razumskih razlogov, temveč zaradi zgodovinskega dogajanja. Družbo je štel Burke za organsko (telesno) celovitost, hkrati pa ni priznaval evolucijskega, razvojnega pogleda na družbeno dogajanje; nasprotno, v tem pogledu je videl predvsem napore, da se obranijo in ohranijo obstoječe institucije. V tem kontekstu je tudi kritiziral stališča (Rousseaujeve)

teorije o družbeni pogodbi, ki opravičujejo revolucije, pa tudi samo francosko revolucijo (Burke, 1989). Slednje je bolj razumljivo, če imamo v vidu, da se je buržoazno demokratična preobrazba angleške/britanske družbe že izvršila in je bila njena buržoazija – za razliko od preostale (fevdalnoabsolutistične) Evrope – trdno na oblasti. V nasprotju z Burkejem je bil Paine, kot privrženec razsvetljenstva, vnet zagovornik ideje francoske revolucije. Trdil je, da je človek po naravi družbeno bitje, in to tako zaradi svojega instinkta kot tudi potrebe, da je družbeno aktiven. Paine je, kot zagovornik teorije o družbeni pogodbi, utemeljeval le-to s prepričanjem, da je človek slab, zaradi česar je moralo priti do države in politične oblasti, sicer bi neurejeno, neorganizirano življenje v družbi postalo neznosno. Prednost družbene pogodbe/kontrakta je videl predvsem v tem, da se ljudje z njo niso odrekli svojim naravnim pravicam;⁵³ nasprotno, s pogodbo so pridobili še nove, politične pravice. Državo je smatral za umetno tvorbo in za nujno zlo. Menil je, da so za posameznika pomembnejši od države družbeni odnosi, navade, sodelovanje med ljudmi, družbene institucije idr. V svojih političnih pogledih je bil Paine oster nasprotnik monarhije – v razpravi *Rights of Man*, 1792 (*Pravice človeka*, 1988) je zahteval ukinitve britanske monarhije; bil je vnet zagovornik demokratične republike in suverenosti ljudstva; hkrati se je zavzemal za takšne ustavne določbe, ki bi družbeno manjšino varovale pred morebitno absolutistično vladavino večine. Skupna zasluga »romantikov« za poznejši razvoj družbene misli je bila v tem, da so zavračali racionalistične ideje razsvetljencev, ki so povsem intelektualistično razlagali nastanek družbe in države kot tvorbe zavestnega premisleka in izbiranja; v nasprotju z njihovimi pogledi so se postavili na stališče, da so družbene institucije, država, politična oblast, religija itn.: nastale med organskim družbenim razvojem. S takšnim razmišljanjem so »romantiki« odpirali probleme, s katerimi so se ukvarjale poznejše sociološke teorije;

- v **pravni znanosti** (Vilfan, 1998) je v dobi romantike prevladovala *zgodovinsko pravna šola*⁵⁴ s spoznanjem, da se pravo v času spreminja, se razvija, in da je pri različnih narodih različno. Te različnosti so se sicer že prej zavedali (npr. Montesquieu), novost pa je bila v razlagi razvoja in razločkov. Pripadniki omenjene šole so preučevali zgodovinski razvoj prava v okviru posameznih držav ter videli v pravu organsko tvorbo ljudske (narodne) kulture. Njena zasluga je bila spoznanje o dinamičnosti pravnega razvoja,⁵⁵ njena hiba v prevelikem poudarku na etničnih razlikovanjih v zvezi z narodnim

53 Teorija o naravnih pravicah stoji na stališču, da se človek rodi svoboden in s prirojenimi pravicami in svoboščinami, ki so obstajale pred državo, zato jih ta ne more dati in tudi ne odvzeti.

54 Njen ustanovitelj je bil nemški pravnik Friedrich Karl von Savigny (1779–1861). Po svoji miselnosti je bila šola del gibanja romantike, zato se je tesno povezala z nacionalnimi gibanji v prvi polovici 19. stoletja.

55 Širše proučevanje pravnih pojavov nujno odpira vprašanja o razmerjih med pravnimi sistemi in celoto odnosov v določenih globalnih družbah. Motenje pravnih norm zadene ob številne družbene procese, ki posredno vplivajo na pravno sfero. Iskanju skupnih značilnosti družbenih odnosov/procesov se je posvetila obča sociologija in še posebej sociologija prava kot ena izmed posebnih sociologij (Žun, 2014).

duhom kot glavnem gibalbu pravnega razvoja (rimski *individualizem*, germanski *kolektivni duh*, južnoslovska *družinska skupnost – zadruha*), kar je v skrajni konsekvenci vodilo do povezovanja njenih nauk z nacionalističnimi in celo rasističnimi tendencami;

- v 18. stoletju se oblikuje tudi **antropologija** (Južnič, 1987). Za ustanovitelja t. i. fizične antropologije velja Johann Blumenbach (1752–1840), ki je začel s primerjalnim preučevanjem anatomskih in fizioloških značilnosti človeškega telesa, zlasti lobanje. Nadaljnji razvoj sta zaznamovala Anders Retzius (1796–1860) s preučevanjem t. i. cefaličnega indeksa (tj. razmerja med širino lobanje in njeno dolžino, izraženo v procentih) in Jean Lamarck (1744–1829) z idejo o razvoju živih vrst in tudi človeka, ki jo je kasneje teoretično utemeljil Charles Darwin (1809–1882) v svoji *evolucijski* teoriji (1951; 2009). Sicer pa je že Carl Linné (1707–1778) v svojo sistematično klasifikacijo živih bitij vnesel tudi človeka (*Homo sapiens*); prišel ga je k družini primatov ter hkrati razvrstil človeštvo po barvi kože na štiri vrste/rase: belo, rumeno, rdečo in črno;

- **primerjalna etnografija/etnologija** je z bogatim empiričnim gradivom, še bolj kot fizična antropologija, doprinesla k poznejšemu razvoju teoretske sociologije, še posebno, ker je s svoje strani navrgla idejo o zgodovinskem razvoju človeka, družbenih strukturah, institucij in kultur (Balandier, 1966; Lévi-Strauss, 1994; Čarni, 2012). Ne gre namreč spregledati, da so evropski raziskovalci v t. i. obdobju evropeizacije že relativno dobro poznali mnoga ljudstva z različnimi družbenimi ureditvami v Aziji, Afriki in Ameriki, od visoko civiliziranih pa do najbolj primitivnih ljudstev (Škerlj, 1962);

- in ne nazadnje velja opozoriti še na delež začetnikov **socialne antropologije** (gl. Južnič, 1978; Radcliffe-Brown, 1994; Gellner, 1999) pri utemeljevanju ideje o družbenem razvoju: Christoph Meinersa (1747–1810), Gustava Klemma (1802–1867) idr. Vrednost Meinersovih raziskav je bila v tem, da ni sistematično (empirično) preučeval le telesnih razlik, marveč tudi razlike družbene ureditve pri različnih ljudstvih; v tem kontekstu je že preučeval oblike vladavine, pravne sisteme, izobraževalne procese, družbeni položaj žensk, navade ipd. Klemm pa je preučeval različne kulture, ki jih je pojmoval kot celoto običajev, religij, spretnosti, znanosti in umetnosti ter zasebnega in javnega življenja v miru in vojni. Na podlagi empiričnih raziskav je npr. učil, da se je kultura razvijala od divjaštva prek »uglajenosti« k svobodi in da ustrezajo vsaki stopnji tega razvoja posebne značilnosti vsakokratnih družbenih odnosov kot strukturnih sestavin.⁵⁶

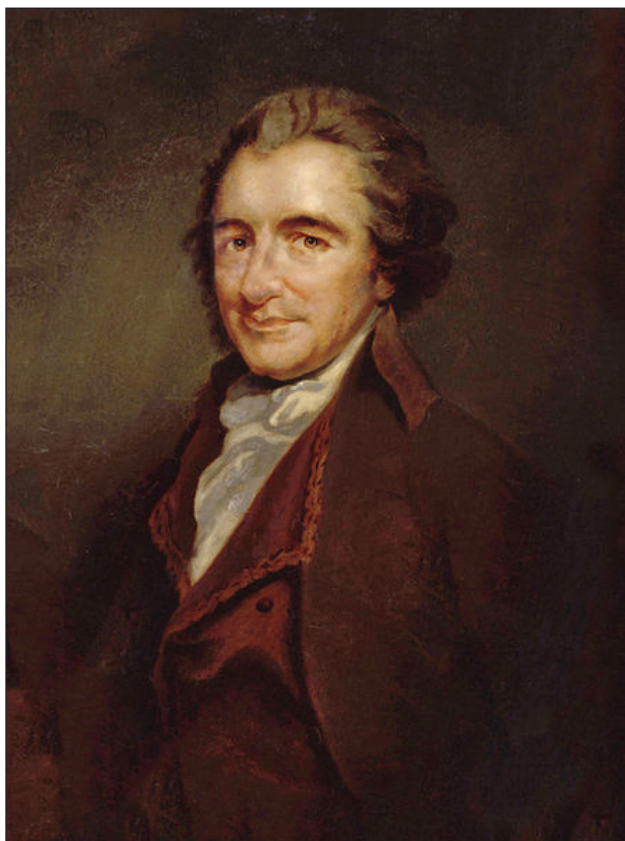
Slika 12: Auguste Comte je s »sociologijo« poimenoval znanost o družbi. File:Auguste Comte2.jpg. From Wikimedia Commons.

ZAKLJUČEK

Vsi zgoraj navedeni miselni tokovi, ki so bili takrat v filozofiji in družboslovju najbolj razširjeni, priznani in veljavni, so odločilno vplivali na teoretično in metodološko vsebino sociologije ob njenem nastanku ter posledično (s svojim izročilom) tvorijo »predzgodovino« sociologije. Vendar je pri osamosvajanju sociologije kot znanosti potrebno imeti v vidu – poleg obravnavane epistemološke (spoznavnoteoretične) in metodološke pogojenosti sociologije po razvoju drugih znanosti⁵⁷ – še drugi vzrok za njen nastanek, tj. takratno družbeno krizo, ki jo je bilo treba pojasnjevati in razreševati z racionalnimi sredstvi. Zagotovo so epohalne družbe-

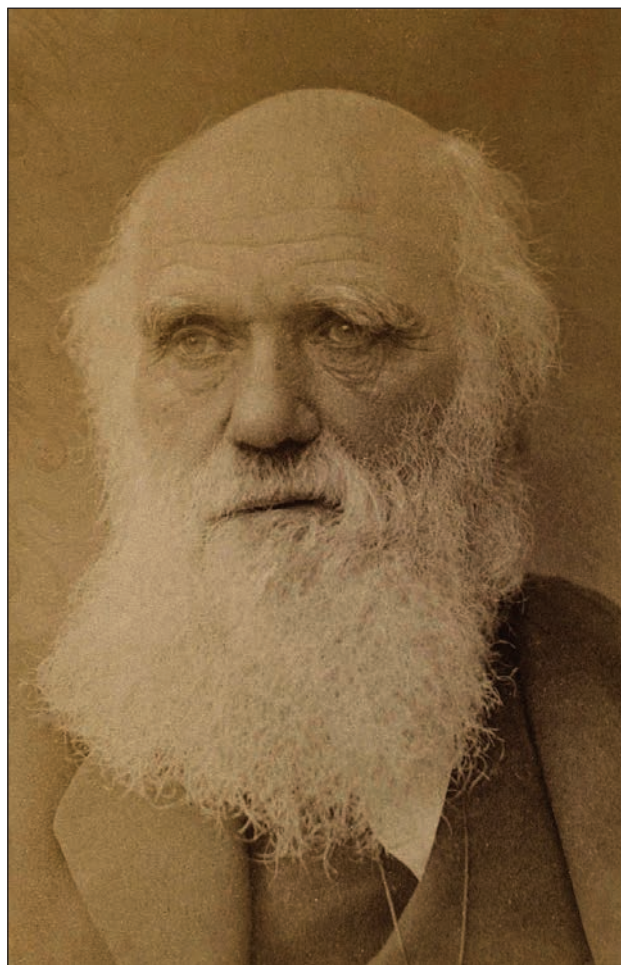
56 Etnologija in antropologija sta pomembno vplivali na razvoj sociologije, tako z nudenjem obilice gradiva o družbah/kulturah (od najbolj primitivnih do najbolj razvitih), kot tudi z ustvarjanjem pogojev za komparativne raziskave, ki jih je med prvimi opravljal v sociologiji Herbert Spencer (1820–1903), eden od utemeljiteljev sociologije. Etnologija je bila pomembna tudi zato, ker je posredovala sociologiji metode opazovanja sestavljenih družbenih tvorb in sredstva, kako priti do celovitih študij/monografij (Mercier, 1966).

57 Ob razpravi, ali ima ta ali druga vrsta raziskovanja značaj znanosti, se navadno pretresata dve vprašanji: prvič, ali more s svojo posebno tehniko dela pravilno ugotavljati dejstva, ki jih raziskuje, in drugič, ali more ta dejstva tudi vzročno razložiti. In prav iskanje odgovorov na vprašanje vzročnosti v zgodovinskem razvoju je bilo ključno za nastanek *sociološkega zgodovinopisja*.

Slika 13: Portret Thomasa Paine (1792), zagovornika družbene pogodbe. File:Thomas Paine rev1.jpg. From Wikimedia Commons.

ne spremembe ob koncu 18. in v začetku 19. stoletja (zlom *ancien régime*, rojstvo konstitucionalizma, procesi industrializacije, deagrarnizacije, migracije, urbanizacije, modernizacije, razredne stratifikacije idr.), ki so jih povzročila in pospešila družbena gibanja⁵⁸ in revolucije (ameriška protikolonialna, francoska buržoazna, angleška industrijska), soustvarile objektivne pogoje za osamosvojitve »znanosti o družbi« v samostojno znanstveno disciplino, sociologijo. Zgodovinarji sociologije v splošnem soglašajo, da je treba pripisati utemeljitev (znanstvene) sociologije trem mislecem 19. stoletja: Saint-Simonu, Augustu Comtu in Karlu Marxu. Ti trije so prvi povezali raziskovanje družbenih pojavov s sodobnim znanstvenim mišljenjem, obenem pa so postavili prve teorije o razvoju moderne družbe, ki temeljijo na

Slika 14: Fotografija Charlesa Darwina (okoli 1881), utemeljitelja evolucijske teorije. File:Charles Darwin by Barraud c1881-crop.jpg. From Wikimedia Commons.

zgodovinskem preučevanju pretekle in sodobne družbe. Skupno jim je bilo, da so se vsi trijeanimali za družbene spremembe, in da so si prizadevali za praktično uporabo svojih (družbenih) spoznanj; ravno zato so se povezali s socializmom.⁵⁹ S to problematiko pa že prehajamo iz »predzgodovine« v zgodovino sociologije, natančneje, v zgodnjo dobo sociološke misli, katere glavna preokupacija je bila razvozlati – z znanstveni prijem – nerešeno vprašanje zakonov, po katerih se giblje zgodovina človeške družbe. Ideja zakonov zgodovine/družbe je bila v zgodnji sociologiji, v primerjavi s ponu-

58 Nemški ekonomist in sociolog Lorenz von Stein (1815–1890) je med prvimi uvedel kategorijo »družbena gibanja« v širšo družboslovno rabo, potem ko je objavil leta 1850 v Leipzigu odmevno delo *Geschichte der sozialen Bewegung in Frankreich: von 1789 bis auf unsere Tage*, I–III /Zgodovina družbenih gibanj v Franciji, 1789–1850 (angl. prev.: Stein, 1964).

59 Saint-Simon (1760–1825) je znani predstavnik utopičnega socializma (Brglez-Pagon, 1979, 223–279), A. Comte (1798–1857) si je prislužil naziv socialistični »odpadnik« oz. konservativni reformator (Fiamengo, 1987, 105), Marx pa velja za utemeljitelja znanstvenega socializma.

jenimi koncepti filozofije (zgodovine), zgodovinopisja in drugih družbenih znanosti – ki smo jih predstavili v predzgodovini sociologije – nekaj povsem drugega. Ne samo, da se je ta sociološka ideja razlikovala po zavračanju dotedanjšega metafizičnega razumevanja zakonov

kot esencialne povezanosti bistva, ki ga lahko odkrijemo na osnovi razmišljanja, pač pa tudi po tem, da je prevzemala sodobni naravoslovno-znanstveni koncept zakona kot induktivnega posploševanja, ki temelji na opazovanju in eksperimentu.

UNDERSTANDING SOCIAL CHANGE, AS WELL AS SOCIAL AND HISTORICAL DEVELOPMENT IN THE “PREHISTORY” OF SOCIOLOGY

*Avgust LEŠNIK*University of Ljubljana, Faculty of Arts, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2
e-mail: avgust.lesnik@ff.uni-lj.si

SUMMARY

The article proceeds from the premise that we can speak about the emergence of sociology and its placement in the pantheon of science (in the first third of the 19th century) only formally; i.e., in terms of the classification of sciences, and prior to that, about a “historical background” of sociology – for social problems and sociological methods of asking questions regarding them have existed throughout the development of scientific thought, from Greek antiquity on. Theoretical and methodological issues of the “later” sociology formed and matured primarily in the context of (social) philosophy and individual social sciences, particularly economics, political science, jurisprudence and history.

The founders of this new “science of society” substantiated the need for it with the argument that philosophy, the philosophy of history, and the social sciences – historiography in particular – offered but partial views of the social order and its development, failing to provide a general, global insight into the laws of functioning and of the evolution of human society as a whole. The priority of sociology as a new science was therefore to explore the laws of social and historical development; moreover, based on its scientific findings, sociology was determined to provide an explanation of the development of society in the past and present, as well as to anticipate the course of social development in the future. Certainly, thought dealing with social change, with social/historical evolution and its laws and directions, was not new; it had been applied in classical, medieval and modern historiographies, as well as in philosophy in all periods of its development, and particularly in the history of philosophy. As a rule, each period provided different, even contrasting views, answers and understandings of these issues. However, the ideas of social development existed not only in the context of philosophy (of history) and historiography, but also took shape in the framework of other, special social sciences whose doctrines (economic, political, juridical, anthropological, ethnological, etc.) played important roles in the development of social science theories, and of theoretical and methodological models in particular.

The currents of thought dealt with in the paper, those that were most widely recognised and valid in the philosophy and social sciences of the time, definitely had a decisive impact on the theoretical and methodological contents of sociology at the time of its emergence and have, consequently (through its tradition), accumulated into “the historical background” of sociology. However, when discussing sociology’s gaining its independence as a science, it is important to keep in mind – in addition to the epistemological (gnosiological) and methodological conditioning of sociology following the development of other sciences, dealt with herein – the other reason for its emergence, the epochal social changes in the late 18th and early 19th centuries, which had to be explained and solved by rational means.

Keywords: historiography, philosophy of history, prehistory of sociology, social change, historical development, history of social thought, history of political thought

VIRI IN LITERATURA

- Alatri, P. (1980):** Oris zgodovine moderne politične misli. Ljubljana, Delavska enotnost.
- Balandier, G. (1966):** Sociologija, etnologija i etnografija. V: Gurvitch, G. (ur.): Sociologija, I. Zagreb, Naprijed, 111–126.
- Barnes, H. E., Becker, H. (1961):** Social Thought from Lore to Science, I. New York, Dover.
- Barnes, H. E. (1966):** An Introduction to the History of Sociology. Chicago, University of Chicago Press.
- Bednarik, J. (1997):** Giambattista Vico. Phainomena, 19/20. Ljubljana, Fenomenološko društvo, Inštitut Nove revije – Zavod za humanistiko, 23–29.
- Bloch, M. (1996):** Apologija zgodovine ali zgodovinarjev poklic. Ljubljana, Studia humanitatis.
- Brglez-Pagon, N. (ur.) (1979):** Utopični socialisti. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Burke, E. (1989):** Razmišljanja o revoluciji v Franciji in o ravnanju nekaterih londonskih družb v zvezi s tem dogodkom. Ljubljana, Univerzitetna konferenca ZSMS.
- Burke, P. (2004):** Evropska renesansa. Ljubljana, Založba /*cf.
- Comte, A. (1989):** Kurs pozitivne filozofije. Nikšič, Univerzitetna riječ.
- Čarni, L. (2012):** Obča in historična sociologija. Izbrani spisi (ur. Lešnik, A.). Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Darwin, C. (1951):** Izvor človeka. Ljubljana, Slovenski knjižni zavod.
- Darwin, C. (2009):** O nastanku vrst z delovanjem naravnega odbiranja ali ohranjanje prednostnih ras v boju za preživetje. Ljubljana, Založba ZRC SAZU.
- Descartes, R. (2007):** Razprava o metodi: Za pravilno vodenje razuma in iskanje resnice v znanostih. Ljubljana, Založba ZRC SAZU.
- Duverger, M. (2001):** Politička sociologija. Osijek, Zagreb, Split, Pan liber.
- Engels, F. (1975):** Uvod v »dialektiko prirode«. V: MEID, V. Ljubljana, Cankarjeva založba, 77–100.
- Fiamengo, A. (1987):** Saint-Simon i Auguste Comte. Zagreb, Naprijed.
- Garin, E. (1993):** Spisi o humanizmu in renesansi. Ljubljana, Studia humanitatis.
- Gellner, E. (1999):** Antropologija in politika. Revolucije v Svetem gaju. Ljubljana, Studia humanitatis.
- Goldmann, L. (1958):** Humanistične vede in filozofija. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Goričar, J. (1969):** Oris razvoja socioloških teorij. Maribor, Založba Obzorja.
- Grafenauer, B. (1960):** Struktura in tehnika zgodovinske vede. Ljubljana, Filozofska fakulteta.
- Gurvitch, G. (1966):** Sociologija, I–II. Zagreb, Naprijed.
- Hadživuković, S. (2005a):** Francusko prosvetiteljstvo. Odraz vere u ljudski napredak. Novi Sad, Prometej.
- Hadživuković, S. (2005b):** Monteskje [Montesquieu]. Novi Sad, Prometej.
- Hegel, G. W. F. (1967):** Filozofija zgodovine. Izbrana poglavja. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Hegel, G. W. F. (1999):** Filozofija svetovne zgodovine. Predavanja, Uvod, Um v zgodovini. Ljubljana, Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- Herder, J. G. von (1995):** Filozofija zgodovine in njen pomen za oblikovanje človeštva. Maribor, Inter-kulturno.
- Herodot iz Halikarnasa (2003):** Zgodbe. Ljubljana, Slovenska matica.
- Horkheimer, M., Adorno, T. (2002):** Dialektika razsvetljenstva. Filozofski fragmenti. Ljubljana, Studia humanitatis.
- Hunt, L. (2015):** Iznajdevanje človekovih pravic. Zgodovina. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Jurca, T. (2004):** Marsilij Padovanski – »Zaščitnik miru«: Marsilijeva nadgradnja grškega demokratičnega modela in njegov prispevek k oblikovanju sodobne politične misli. Annales, Ser. hist. sociol., 14, 1, 7–16.
- Južnič, S. (1978):** Socialna in politična antropologija. Ljubljana, FSPN UL.
- Južnič, S. (1987):** Antropologija. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- Kant, I. (2006):** Zgodovinsko-politični spisi. Ljubljana, Založba ZRC SAZU.
- Koyré, A. (1988):** Od sklenjenega sveta do neskončnega univerzuma. Ljubljana, Studia humanitatis.
- Lešnik, A. (2000):** Od despotizma k demokraciji. Razvoj ustavnosti in parlamentarizma. Ljubljana, Založba Modrijan.
- Lévi-Strauss, C. (1994):** Rasa in zgodovina. Totemizem danes. Ljubljana, Studia humanitatis.
- Luthar, O. (1993):** Med kronologijo in fikcijo. Strategije historičnega mišljenja. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče.
- Luthar, O. et al. (2006):** Zgodovina historične misli. Od Homerja do začetka 21. stoletja. Ljubljana, Založba ZRC SAZU.
- Maier, H., Rausch, H. & H. Denzer (1998):** Klasici političnega mišljenja, I–II. Zagreb, Golden marketing.
- Mali, J. (2003):** Mythistory. The Making of a Modern Historiography. Chicago, University of Chicago Press.
- Marx, K. (1968):** Prispevek h kritiki politične ekonomije. Predgovor. V: MEID, IV. Ljubljana, Cankarjeva založba, 101–109.
- Marx, K., Engels, F. (1971):** Nemška ideologija. V: MEID, II. Ljubljana, Cankarjeva založba, 5–352.
- Mercier, P. (1966):** Uzájamno prožímanje etnoloških i socioloških metoda. V: Gurvitch, G. (ur.): Sociologija, II. Zagreb, Naprijed, 458–469.
- Momigliano, A. (1988):** Razprave iz historiografije, I. Ljubljana, Studia humanitatis.
- Nietzsche, F. (2004):** Volja do moči. Ljubljana, Slovenska matica.

- Norčič, O. (2000):** Razvoj in temelji sodobne ekonomske misli. Ljubljana, Ekonomska fakulteta UL.
- Paine, T. (1988):** Pravice človeka. Problemi, 26, 10. Ljubljana, Društvo za teoretsko psihoanalizo, 62–69.
- Polibios (1964):** Obča zgodovina. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- Radcliffe-Brown, R. (1994):** Struktura in funkcija v primitivni družbi. Ljubljana, Studia humanitatis.
- Ricardo, D. (1962):** Načela politične ekonomije in obdavčenja. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Rosanvallon, P. (1998):** Ekonomski liberalizem. Zgodovina ideje o trgu. Ljubljana, Studia humanitatis.
- Rousseau, J.-J. (2001):** Družbena pogodba. Ljubljana, Krtina.
- Smith, A. (2010):** Bogastvo narodov. Ljubljana, Studia humanitatis.
- Sovrè, A. (1988):** Predsokratiki. Ljubljana, Slovenska matica.
- Spengler, O. (2009, 2010):** Zaton zahoda. Oris morfologije svetovne zgodovine, I–II. Ljubljana, Slovenska matica.
- Spinoza, B. de (2003):** Teološko-politična razprava. Ljubljana, Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- Stein, L von (1964):** The history of the social movement in France, 1789–1850. Totowa (NJ), Bedminster Press.
- Škamperle, I. (1996):** Koncept civilne družbe v srednjem veku – Marsilij Padovanski. V: Lešnik, A. (ur.): Kriza socialnih idej. Britovškov zbornik. Mednarodna izdaja zgodovinskih in socioloških razprav. Ljubljana, Oddelek za sociologijo FF UL, 481–485.
- Škerlj, B. (1962):** Ljudstva brez kovin. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- Thucydides/Tukidides (1958):** Peloponeška vojna. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- Valla, L. (2009):** O lažni Konstantinovi darovnici. Ljubljana, Studia humanitatis.
- Vernant, J.-P. (1986):** Začetki grške misli. Ljubljana, Studia humanitatis.
- Vico, G. (1994):** Metoda študijev našega časa. Slovesno uvodno predavanje, ki ga je 18. oktobra 1708 poslušala študirajoča mladina na kraljevi univerzi neapeljskega kraljestva in je bilo nato razširjeno. Časopis za kritiko znanosti, 172/173. Ljubljana, Študentska založba, 11–28.
- Vico, G. (1997):** Scienza nuova (1744). Phainomena, 19/20. Ljubljana, Fenomenološko društvo, Inštitut Nove revije – Zavod za humanistiko, 1–21.
- Vidmar Horvat, K. (2004):** Uvod v sociologijo kulture. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za sociologijo.
- Vilfan, S. (1998):** Uvod v pravno zgodovino. Ljubljana, Uradni list Republike Slovenije.
- Vranicki, P. (2001):** Filozofija historije. Od antike do kraja 19. stoljeća. Zagreb, Golden marketing.
- Žun, A. (2014):** Sociologija prava – Sociologija – Politična sociologija. Izbrani spisi (ur. Lešnik, A.). Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete.